

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА**

МЕЛЬНИЧУК ІРИНА МИКОЛАЇВНА

УДК 821.161.1Дос – 054.6

**ОБРАЗИ ІНОЗЕМЦІВ У ТВОРЧОСТІ Ф. М. ДОСТОЄВСЬКОГО В
КОНТЕКСТІ ЙОГО «ГРУНТІВНИЦЬКИХ» ІДЕЙ**

10. 01. 02 – російська література

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Київ – 2016

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі германських мов та зарубіжної літератури Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка Міністерства освіти і науки України

Науковий керівник: кандидат філологічних наук, доцент
Тітянін Костянтин Олексійович,
Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка,
доцент кафедри слов'янської філології
та загального мовознавства

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
Анненкова Олена Сергіївна,
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова,
професор кафедри російської та зарубіжної літератури

кандидат філологічних наук, доцент
Клімчук Оксана Вікторівна,
Херсонський державний університет,
доцент кафедри світової літератури та культури
імені професора О. Мішукова

Захист відбудеться «27» червня 2016 року о 12 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.22 Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9, ауд. 232.

Із дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9).

Автореферат розіслано «26» травня 2016 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Н. Д. Осьмак

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Проблеми, пов'язані з національною самосвідомістю у творчості Ф. М. Достоєвського, викликають в останні три десятиліття тяглий інтерес учених-гуманітаріїв різного профілю. Цей інтерес багато в чому зумовлений пошуком у сучасному суспільстві критеріїв етнічної ідентичності, виробленням національної стратегії розвитку, складною соціальною атмосферою, в якій можливі й гіпертрофовані прояви феномену національного. Ф. Достоєвський у цьому контексті сприймається як письменник, який поставив проблеми цього ґатунку винятково глибоко й водночас вкрай неоднозначно. Висунутий свого часу письменником комплекс ідей, пов'язаний з ідеологією так званого «ґрунтівництва» (рос. «почвенничество»), в зародку містив у собі глибинні суперечності, на які вказують і сучасні дослідники (А. Гулига, А. Валіцький, В. Кантор, Т. Касаткіна, Л. Сараскіна, Дж. Сканлан та ін.). Вельми неоднозначно оцінюються сьогодні й «пророцтва» Ф. Достоєвського щодо історичної долі Росії та її «рятівної» духовно-релігійної ролі у світі: одні вважають, що ці пророцтва цілком виправдалися (М. Дунаєв), а інші категорично це заперечують (В. Мільдон).

Відзначена складність бачення Ф. Достоєвським проблем національного буття пояснює прагнення вчених осмислити її поліаспектно – в історико-філософському, культурологічному і філософсько-естетичному ракурсах. Серед літературознавчих праць, що так чи інакше стосуються цієї проблеми, слід вирізнити дослідження останніх трьох десятиліть, присвячені «ґрунтівству» (А. Богданов, О. Кулагіна, А. Лазарі, О. Седельнікова, С. Трофімов та ін.), а також роботи, що зачіпають більш широке коло національно-релігійних проблем творчості Ф. Достоєвського (В. Борисова, В. Кантор, О. Сиромятніков, В. Сизов, Б. Тарасов та ін.). У них акцентується, що суперечності «ґрунтівницької» ідеології належать до фундаментальних протиріч усієї спадщини Ф. Достоєвського, мають глибинний зв'язок із філософсько-антропологічною парадигмою письменника, виводять на її архаїко-міфологічні первні. Разом із тим власне літературознавчий ракурс розгляду парадигми російського та інонаціонального у творах письменника залишається на периферії сучасного достоєвськознавства, оскільки художньо-естетичні та поетико-стильові аспекти зазначених проблем для авторів згаданих праць не є визначальними.

Між тим творчість Ф. Достоєвського в обраному ключі дослідження потребує насамперед врахування естетичної природи художнього образу, форм його залежності від свого можливого ідеологічного першоджерела, у тому числі від авторських «дотекстових» інтенцій. З'ясування художньо-естетичної специфіки образів іноземців у творах письменника в специфічному поетико-стильовому втіленні створює можливість, щоб, по-перше, розмежувати дискурс Достоєвського-людини і Достоєвського-митця про представників різних національностей і, по-друге, виявити глибинний зміст і місце образів іноземців у художній персоносфері письменника. У теоретичному плані підстави для

такого роду дослідження дає трактування Т. Адорно «просвітницької» ролі естетичних об'єктів: на його думку, вони можуть виконувати таку роль, тому що «не брешуть, не симулюють буквральності того, що промовляє з них...»¹.

Таким чином, актуальність пропонованої дисертації зумовлена недостатністю вивчення специфіки зображення інонаціонального середовища Ф. Достоевським і потребою з'ясування художньо-естетичних особливостей та відмінностей образів іноземців у художніх і публіцистичних творах письменника.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації виконана відповідно до плану науково-дослідної роботи кафедри германських мов та зарубіжної літератури Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка в рамках наукової теми «Поетика і типологія літературних жанрів» і затверджена вченою радою Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (протокол № 12 від 30 грудня 2009 р.) та Координаційною радою Інституту літератури імені Т.Г. Шевченка НАН України (протокол № 3 від 29 квітня 2010 р.).

Мета роботи – виявити художньо-естетичну своєрідність та ідейно-функціональний статус образів іноземців у творах Ф. Достоевського в контексті його «грунтівницьких» ідей та у співвіднесенні із російськими персонажами. Під «російськими персонажами» ми маємо на увазі тих героїв Ф. Достоевського, які найбільшою мірою відповідають суті «грунтівницької» ідеології письменника, а під «російськими іноземцями» тих, що «відірвалися» від народу, втратили зв'язок із рідною землею.

Реалізація даної мети зумовила необхідність вирішення таких дослідницьких завдань:

- виходячи із загальної антропологічної установки письменника і його опори на «натуру» людини, співвіднести архаїко-міфологічний рівень дихотомії «свої – чужі» з бінарною опозицією «росіяни – іноземці» у творчості Ф. Достоевського;
- зіставити характеристики іноземців у художніх і публіцистичних творах Ф. Достоевського;
- простежити спільне й відмінне в образах іноземців, що представляють різні національні менталітети;
- описати феномен «російського іноземця» у контексті «грунтівницьких» ідей Ф. Достоевського;
- виявити критерії ідеалу «вселюдини» і «вселюдського організму» в інтерпретації Ф. Достоевського;
- визначити природу та можливі шляхи вирішення конфліктів між російськими й іноземними персонажами у творах Ф. Достоевського;
- проаналізувати поетико-стильові засоби створення образів іноземців у романах Ф. Достоевського.

---

¹ Адорно Т. Теорія естетики / Т. Адорно. – К.: Основи, 2002. – С. 15.

Предмет дослідження – семантика та ідейно-художні функції образів іноземців у творчості Ф. Достоевського, що виявляються у поетико-стильових і структурно-нарративних особливостях їх зображення.

Об'єкт дослідження – художні та публіцистичні твори «грунтівницького» періоду творчості Ф. Достоевського (1860–1870-ті рр.), що містять образи іноземців, а також «російських іноземців» у суб'єктивному розумінні письменником цих двох груп персонажів.

Теоретико-методологічна концепція дисертації ґрунтується на ідеї відносної автономності (іманентності) літературного твору й художнього образу, їх референційно-опосередкованого зв'язку з ідеологічними настановами письменника. У формуванні методологічних установок дисертації в плані виявлення відмінностей у зображенні іноземців у художніх і публіцистичних творах письменника істотну роль відіграла концепція М. Бахтіна про поліфонічність романів Ф. Достоевського, в якій акцентувалась нетотожність «художніх» і «публіцистичних» висловлювань письменника і підкреслювалась неможливість зведення авторської позиції до точки зору якого б то не було персонажа твору. Важливе значення для дослідження мали також праці з теорії літератури М. Гіршмана, Д. Лихачова, Д. Наливайка, Ю. Тинянова, Б. Успенського, Д. Чижевського, В. Шміда; студії проблем національного й етнічного в сучасній гуманітаристиці (Г. Гачев, Е. Сміт, Е. Гобсбаум, М. Еліаде); розвідки, присвячені творчості Ф. Достоевського (В. Ветловська, І. Волгін, Т. Касаткіна, Н. Колосова, Р. Піддубна, Л. Сараскіна, К. Степанян, В. Туніманов та ін.).

Методи дослідження. У дисертаційній роботі інтегрується комплекс сучасних підходів і методів, головними з них є ідеї і принципи традиційного культурно-історичного методу, який забезпечив загальні культурологічні, соціологічні, психологічні аспекти вивчення літературної спадщини Ф. Достоевського, а також компаративної імагології. Типологічний метод посприяв літературознавчому з'ясуванню типів іноземців у художній прозі та публіцистиці письменника. Наратологічний підхід до творів Ф. Достоевського застосовується для аналізу їх оповідної структури, співвідношення авторської і чужої мови, виявлення різних точок зору на проблему і встановлення неоднозначності авторської позиції. Контекстуальний аналіз дав змогу проаналізувати образи іноземців, по-перше, у межах локального контексту (що особливо значимо, якщо певні характеристики представників інонаціональних спільнот позначені категоричністю й упередженістю з боку наратора або персонажа); по-друге, в межах макроконтракста, який включає внутрішньо літературні джерела, зокрема публіцистику письменника, його листи і приватні висловлювання, що дає змогу проводити відповідні зіставлення і вибудовувати верифікаційну модель дослідження.

Наукова новизна дисертації полягає в тому, що образи іноземців в ідейно-художній системі Ф. Достоевського-«грунтівника» вперше розглянуто в контексті й крізь призму їх сприйняття російськими персонажами, для яких стосунки з іноземцями – своєрідне випробування на здатність до становлення, руху до ідеалу «вселюдини». Проведено послідовне зіставлення і встановлено

відмінності у зображенні іноземців у художніх і публіцистичних творах письменника. Уперше визначено шляхи вирішення конфліктних ситуацій між іноземцями та росіянами у творчості Ф. Достоевського, що дозволило поглибити літературознавче осмислення поняття «російський іноземець»; виявлено специфічні поетологічні засоби створення образів іноземців і «російських іноземців».

Теоретичне значення: висновки роботи можуть бути підставою для формування більш точного уявлення про співвідношення світогляду письменника і його художньої творчості.

Практичне значення дисертації. Матеріали і висновки дослідження можуть бути використані в університетських курсах із історії російської літератури, у спецкурсах і спецсеминарах із творчості Ф. Достоевського, при написанні курсових, кваліфікаційних та дисертаційних робіт.

Апробація матеріалів дослідження відбувалася під час участі у всеукраїнських, всеросійських та міжнародних наукових конференціях. Міжнародні конференції: «Література в діалозі культур» (Ростов-на-Дону, 2009), «Мультикультуралізм у перспективі літературознавчої антропології» (Чернівці, 2009), «Поетика містичного» (Чернівці, 2010), «Мова, культура і соціум у гуманітарній парадигмі» (Кам'янець-Подільський, 2011), «Sharing the results of research towards closer global convergence of scientists» (Монреаль, 2014), «Розвиток сучасної освіти та науки: результати, проблеми, перспективи» (Дрогобич, 2015), «Мова, культура і соціум у гуманітарній парадигмі» (Кам'янець-Подільський, 2015); Всеросійські науково-практичні конференції: «Знаменські читання: Філологія в просторі культур» (Тобольськ, 2009) та «Проблеми і перспективи філологічної освіти в школі та вузі» (Орськ, 2011), Всеукраїнська наукова конференція молодих вчених, присвячена 92-й річниці заснування КПНУ ім. Івана Огієнка (Кам'янець-Подільський, 2010), звітні конференції викладачів, докторантів і аспірантів КПНУ ім. І. Огієнка (Кам'янець-Подільський, 2009-2012).

Публікації. Основні положення й результати дисертації викладено в 14 статтях, 5 із яких розміщено в наукових фахових виданнях України, 5 – у зарубіжних наукових виданнях, 4 – у наукових виданнях.

Структура роботи. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків до розділів, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи – 202 сторінки, основний текст – 183 сторінки. Список використаних джерел охоплює 211 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації, її наукову новизну і зв'язок із науковими програмами, планами, темами; сформульовано мету, завдання, визначено об'єкт і предмет дослідження; окреслено теоретико-методологічну основу та охарактеризовано методи дослідження; висвітлено теоретичне та практичне значення роботи, подано відомості про апробацію результатів дисертації.

У першому розділі **«Проблеми зображення іонаціонального середовища у творчості Ф. М. Достоевського: історіографічні та теоретико-методологічні аспекти»** проаналізовано основні напрями вивчення творчості Ф. Достоевського в обраному ракурсі, висвітлено найважливіші теоретичні проблеми та визначено методологічні засади дослідження. Зроблено висновок про те, що при ґрунтовній розробці питання зображення іонаціонального середовища у творчості Ф. Достоевського (уявлення, що виникає внаслідок наявності великої кількості робіт, які відрізняються або занадто загальним підходом, або страждають описовістю), проблема ця далека від свого остаточного вирішення і вимагає більш пильної уваги на підставі нових теоретико-методологічних підходів.

У підрозділі 1.1. **«Основні вектори наукового вивчення проблем національного у творчості Ф. М. Достоевського»** зафіксовано поглиблення наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. тенденції до розмежування поглядів на письменника і публіциста як виразника «національного духу»: з одного боку, «зняття глянцу» з Ф. Достоевського і відмова від негаційних характеристик його «націоналізму» (І. Гарін, С. Оболенська, С. Нікольський, Г. Померанц); з іншого – визнання національних інтенцій письменника в його критиці вад Заходу та апологетизації «рятівної» місії православ'я для Росії і світу (М. Дунаєв, А. Гулига, Т. Шпидлик).

Осмилено й більш виважено позицію, яку займають такі дослідники, як Р. Лаут, Ю. Кудрявцев, Т. Касаткіна, Б. Тарасов, намагаючись врахувати різні, зокрема й позначені крайньою суперечливістю, аспекти втілення національного й іонаціонального у творах Ф. Достоевського.

Підрозділ 1.2. **«„Свій – чужий” у літературі: методологічні проблеми з проєкцією на творчість Ф. М. Достоевського»** спрямовано на з'ясування архетипного статусу опозиції «свій – чужий». Встановлено неабсолютне значення цієї опозиції, що створює можливості, по-перше, коригування категоричних суджень Ф. Достоевського як емпіричної особистості про представників інших національностей, а, по-друге, сприяє пошуку художньо-естетичних засобів розв'язання конфліктів між росіянами та іноземцями у творах письменника.

Попри позірну непримиренність складників опозиції «свій – чужий», багатовіковий людський досвід засвідчує, що між «своїм» і «чужим» немає непрохідної межі й діалектика стосунків між ними не є неминуче конфліктною. Крім того, сама природа бінарної опозиції передбачає обов'язкову взаємодію протиставлених елементів, тому жоден із них не може бути усунений або знищений. Відсутність чи повне ігнорування «чужого» або «іншого» може привести комуніканта до сумнівів у власній ідентичності і спричиняє тенденції саморуйнування. Отже, процеси міжкультурної комунікації в першу чергу передбачають осмислення своєї культури на тлі «чужої» і так само «чужої» культури на тлі своєї.

Такі методологічні установки узгоджуються з осягненням Ф. Достоевським проблеми співвідношення категорій «рідного», «чужорідного» і «вселюдського». «Чужий» для Ф. Достоевського-«ґрунтівника», як це

постійно декларується в його програмних виступах у журналах «Время» і «Эпоха» в 1860-ті рр., не означає «ворожий», оскільки суперечить його ідеям про вселюдську спрямованість національного розвитку, вселенську любов, «оновлення і воскресіння всього людства».

У підрозділі 1.3. «Ідеологія „ґрунтівництва” й антропологія Ф. М. Достоевського» проаналізовано специфіку розуміння Ф. Достоевським російського національного характеру й історичної долі Росії у контексті його загальних уявлень про людину як духовно-метафізичний феномен.

«ґрунтівництво» сформувалось на поч. 1860-х рр. у колі братів Федора та Михайла Достоевських як світоглядно-соціальна ідеологія на противагу непродуктивному протистоянню «слов'янофілів» і «західників» з метою їх примирення через ідею повернення освіченої частини російського суспільства до «ґрунту», тобто до народного світорозуміння, народних ідеалів добра, правди і моралі. Намагаючись усунути крайнощі слов'янофільства і зняти з нього нашарування штучної народності, «ґрунтівники» водночас відстоювали ідею самобутності історичного шляху Росії, духовних пріоритетів російського світорозуміння. Вони не приймали західних ідей радикально-революційної перебудови суспільства й однобічності матеріалістично-утилітарного облаштування життя, однак не заперечували досягнень Заходу в розвитку культури і цивілізацій та відстоюванні самоцінності людської особистості, одночасно вбачаючи у західному векторі розвитку загрозу індивідуалізму і бездуховності.

У 1860-ті р. паралельно із ідеями «ґрунтівництва» складається і система антропософських уявлень Ф. Достоевського. Його фундаментальне відкриття полягає в осягненні «двоїстості» людської натури. «Російський месіанізм» як складова «ґрунтівництва» письменника і його ключова антропологічна ідея про трагічно суперечливу природу людини та кінцеву мету розвитку людства як всесвітньої загальної гармонії постають у Ф. Достоевського в складному й суперечливому взаємозв'язку. Ідеал «всееднання» і роль «російського духу» у досягненні цього ідеалу мають у творах письменника гіпотетичний вимір, виростають із «ґрунту» того світу, в якому поділ на «своє» і «чуже» сповнювався драматичного змісту.

У другому розділі «„Реальні” й „умовні” іноземці у творчості Ф. М. Достоевського» охарактеризовано образи іноземців в писаннях митця-мислителя, але найчастіше його увагу привертають німці, французи, поляки, євреї, англійці.

У підрозділі 2.1. «Спільне та відмінне в образах „реальних” іноземців у творах Ф. Достоевського» проаналізовано типи персонажів, національну назалежність яких окреслює наратор, а вони підтверджують етноментальні риси вчинками, почуваннями, думками.

Спектр художнього втілення образів іноземців у творах Ф. Достоевського надзвичайно багатий. У полі його зору представники різних національностей, але найчастіше увагу письменника привертають німці, французи, поляки, євреї, англійці. Першою спільною особливістю зображення інонаціонального середовища є високий ступінь узагальнення окремих персонажів із виділенням

найхарактерніших властивостей, якостей і рис певної національної родової вади. Інша суттєва тенденція полягає в тому, що більшість висловлювань нараторів і персонажів Ф. Достоевського про іноземців має негативний зміст і вирізняється крайньою категоричністю й упередженістю.

Спостереження над ідіостилем епіка показує: специфіка зображення іноземців зазнала певної еволюції. Якщо у творах 1860-х рр. вони часто подаються в основному сатирично, то в 1870-і рр., головним чином у «Щоденнику письменника», Ф. Достоевський нерідко відгукується про іноземців позитивно. В цілому подвійність представлених іноземних типів у письменника відображає складність опозиції «інонаціонального» і «російського» світів в європейській культурі і культурологічну продуктивність цієї опозиції.

Водночас у роботі робиться висновок, що ті персонажі, яких можна назвати виразниками «грунтівницьких» поглядів автора, часто страждають схематичністю й одноплановістю. Невипадково їх відносять до розряду «позитивних» героїв, протиставляючи «негативним» як це робить, наприклад, В. Кірпотин, аналізуючи пару дійових осіб із «Злочину і кари» – Разуміхіна і Лебезятнікова.

Серед іноземних персонажів Ф. Достоевського найширший смисловий діапазон мають образи німців: від негативного образу німця, ключові мотиви і вчинки якого майже повністю збігаються з мотивами і діями негативного російського персонажа (такими є Шульц із «Нотаток із Мертвого дому» і Лужин зі «Злочину і кари»), до німця перебільшено позитивного, який мало не екстатично прагне розчинитися у долі російського народу, що робить його постать умовною і частково «ідеологічною» (Крафт із роману «Підліток»).

У підрозділі 2.2. «Тип „умовного” іноземця у творчості Ф. Достоевського» охарактеризовано групу персонажів, найчастіше епізодичних або позасюжетних, які згадуються побіжно і заявлені наратором як іноземці, але ніяк не підтверджують при цьому власної національної специфічності. У цьому випадку належність до іноземців не є визначальною для людини та її ідейної позиції. Національне є для митця характеристикою не першорядного значення, а вторинного. Більш важливими для таких його персонажів є не національні, а загальнолюдські риси: ввічливість, охайність, уважність, щирість, доброзичливість. Наводячи численні стереотипні характеристики персонажів-іноземців із художніх творів Ф. Достоевського, відзначаємо як принциповий факт, що такі висловлювання в більшості своїй належать російським персонажам і відзначені очевидною категоричністю і перебільшеним загостренням певних якостей представників тієї чи іншої національності. Це говорить про те, що увага до різних етнічних характерів для Ф. Достоевського значною мірою є і вивченням російського характеру. Відтак зображення «умовних іноземців» виступає важливим фоном авторського інтересу до російського національного характеру.

Підрозділ 2.3. «Феномен „російського іноземця” у творчості Ф. Достоевського» присвячений аналізу тих персонажів, які за походженням є росіянами, але вони або живуть закордоном і втратили зв'язок із батьківщиною,

або, живучи в Росії, своєю поведінкою і вербально засвідчують відірваність від рідного «грунту». Дослідження цього етнотипу в прозі Ф. Достоевського дозволило виокремити ядро поняття, що його становить мисляча особистість у процесі суперечливого духовного становлення. На периферії художнього типажу перебувають його знижені або пародійні втілення (Смердяков із «Братів Карамазових», Артемій Павлович із «Бісів»). Антитетичні до цієї постаті – представники народу (Макар Долгорукий у романі «Підліток») та персонажі, які майже зливаються з ним, діючи в позараціональному ключі. Істота мисляча і суперечлива, «російський іноземець» неодмінно підлягає у романіста складним світоглядним і життєво-практичним колізіям і випробуванням, еволюціонуючи у бік народного світорозуміння.

Поняття «російський іноземець» є ключовим для Ф. Достоевського-«грунтівника». Воно реалізується в його художній системі на таких образно-сміслових рівнях: а) особистість, чиє духовне становлення мислиться в параметрах «російське – загальнолюдське» (моделлю такої особистості слугував О. Герцен, а втілюють її протагоністи письменника Раскольников, Ставрогін, Версілов та ін.); б) знижені і пародійні варіанти цього типу (наприклад, Смердяков зі своїм лакейським «європеїзмом» або Артемій Павлович із «Бісів», утопічно захоплений європейським середньовіччям); в) діалектичний зв'язок-протистояння «російського іноземця» і представників народу, прикладом чого є пари Версілов – Макар Долгорукий, Свидригайлов – Соня Мармеладова; Ставрогін – Шатов. Така смислова структура типології «російського іноземця» суттєво розкриває складний характер руху до «вселюдського».

В образах «російських іноземців» найважливішим первнем є двійництво. Такі персонажі, як Раскольников, Свидригайлов, Страврогін, Шатов, Версілов, Іван Карамазов, характеризуються через амбівалентні мотиви гордині й надломленості, бісівства й розсудливості, егоцентризму й «вселюбності», «ідеалу Мадонни» і «содомського гріха».

Особливим засобом характеристики російських персонажів, що відірвалися від рідного «грунту», є уподібнення їх іноземцям, зокрема відомим особистостям, представникам тієї чи іншої національності. Стосовно ж становлення російських персонажів до іноземців (в узагальненому сенсі), то воно змінюється від сприйняття їх як безособового національного стереотипу (в негативному і позитивному значеннях) до сприйняття «Європи» як свого «найдорожчого» духовного первня.

У третьому розділі «Ідеал „вселюдини” і „вселюдського організму” в контексті „грунтівницьких” ідей Ф. М. Достоевського» вивчено погляди автора на національну своєрідність історичного шляху розвитку Росії та їх творче відображення. Як своєрідний критерій співвідношення «російського» і «інонаціонального» розглянуто феномен «дитячої» свідомості та зроблено висновок про те, що особливе значення в світлі ідей «грунтівництва», можливостей досягнення ідеалу «вселюдства» і критеріїв оцінки потенціалу особистісного вдосконалення мають у Ф. Достоевського дитячі образи.

У підрозділі 3.1. **«Росія і Захід в уявленні Ф. М. Достоевського: теоретичні та практичні можливості синтезу двох систем світосприйняття»** відзначено: незважаючи на критику Заходу в публіцистиці автора й у тирадах низки персонажів його белетристики, пріоритетною для митця є ідея єдності «західного і російського духу» («у нас русских, две родины – Европа и наша Русь»). Ця ідея семантично маркує позитивну національну ідентичність образів, що віддзеркалює «грунтівницькі» погляди письменника.

У творчості Ф. Достоевського простежується суперечливе ствердження неприязного ставлення до Заходу, сучасного європейського буржуазного духу, й одночасного тяжіння до багатовікової культури Європи. Усвідомлюючи той факт, що впродовж тривалої історії Росія і Європа перебували у неперервній духовно-культурній взаємодії, Ф. Достоевський болісно сприймає, як йому здається, відхід Європи від християнських ідеалів. Відтак він уважає, що властива російському духові потреба у «всесвітньому загальнолюдському єднанні»², може стати ґрунтом для взаєморозуміння народів. Письменник визнає двоїстість російського національного характеру і підкреслює, що той ще не набув конкретних усталених ознак, перебуває у процесі формування і саме завдяки цьому здатний подолати західні стереотипи.

Пропонуючи власний рецепт з порятунку Європи за допомогою Росії, російського православ'я і «вселюдських» устремлінь російської людини, письменник, проте, залишається в полоні власних нерозв'язних суперечностей, які не надто очевидні в його публіцистиці (хоча й визнаються самим автором в численних застереженнях й автокоментуванні «в дужках»), але стають особливо наочними в художніх творах. Так, образи персонажів, покликаних виражати «грунтівницькі» ідеали, або схематичні й однопланові (як Дмитро Прокопович Разуміхін з «Злочину і кари» або Макар Іванович Долгорукий з «Підлітка»), або позначені суперечливістю поведінки і життєвої позиції (як Антоніна Василівна Тарасевичева з «Гравця» або Іван Шатов із «Бісів»).

У підрозділі 3.2. **«„Дитяча свідомість” в інтерпретації Ф. М. Достоевського як ідеал і критерій „вселюдськості”»** доводиться зв'язок ідеї «грунтівництва» й ідеалу «вселюдськості» та феномену дитячої свідомості, «дитячості». Дитячі образи у Ф. Достоевського є втіленням невинності, беззахисності, сумирності, відкритості світу. Виокремлено суттєвий у митця фактор повернення індивідуума до дитячого світосприйняття внаслідок сильного естетичного впливу на нього мистецтва. Так, у «Нотатках із Мертвого дому» каторжани різних національностей під впливом театральної вистави «втрачають» і вік, і національність, очищаються від гірших рис, стають, відповідно до означення наратора, «детьми, вполне детьми». Амбівалентне поєднання дитячої простодушності й усвідомленої здатності до співпереживання, виняткової сором'язливості і прихованої чутливості

---

² Достоевский Ф. М. Полное собр. соч.: в 30-ти т. Достоевский Ф. М. – Л. : Наука, 1972–1990. – Т.25. – С. 20.

характеризує «цілком дорослу людину» Альошу Карамазова з роману «Брати Карамазови».

У четвертому розділі «Поетико-стильові особливості зображення іноземців у художніх творах і в публіцистиці Ф. М. Достоевського» детально проаналізовано мовностилістичні особливості зображення персонажів у творчості Ф. Достоевського.

Підрозділ 4.1. «**Мовні засоби реалізації опозиції „свій – чужий” у творчості Ф. Достоевського**» присвячено характеристиці мовотворчості епіка у зображенні іноземців та «російських іноземців». Стилістичні засоби, що застосовуються при розбудові опозиції «свій – чужий» у Ф. Достоевського, належать до різних мовних «рівнів» (лексичного, морфологічного, синтаксичного), та підпорядковуються конкретним завданням митця. Зображення іноземців та «російських блукальців» у публіцистиці й у художніх творах Ф. Достоевського має свої закономірності. Так, у публіцистичних статтях, «Щоденнику письменника» й «Промові про Пушкіна» про них говориться з «трагічною серйозністю». Натомість у художніх творах письменник, як правило, іронізує над ними. Особливо очевидно дошкульна іронія Ф. Достоевського поширюється і на «російських іноземців» у романі «Біси». Іронічний відтінок в образотворенні іноземців та «російських іноземців» створюється за допомогою використання зменшувально-пестливих слів, різноманітних часток і модальних слів, а у змалюванні «російських іноземців» – через іншомовні вкраплення в їхнє мовлення, написання окремих слів латиницею, застосування лапок.

Серед синтаксичних засобів характеристики персонажів іноземців або тих, що відповідають типу «російський іноземець», у Ф. Достоевського переважають повтори, які часто поєднуються з поступовим нагнітанням слів з негативною конотацією.

У підрозділі 4.2. «**Наративні принципи творення образів іноземців у художній прозі і в публіцистиці Ф. Достоевського**» охарактеризовано наративні принципи створення образів іноземців. Встановлено: сприйняття іноземця значною мірою може залежати від місця і ролі в оповідній структурі твору наратора або персонажа-обсерватора. Зокрема, у романі «Ідіот» Радомський рефлексує над російською етноментальною специфікою з урахуванням національної природи європейських народів, при цьому заявляючи: у російській літературі тільки М. Ломоносову, О. Пушкіну і М. Гоголю «вдалося сказати кожному щось дійсно своє, своє власне, ні в кого не запозичене» і «тим самим ці троє і стали негайно національними. Хто з російських людей скаже, напише або зробить що-небудь своє, своє невід’ємне і незапозичене, той неминуче стає національним, хоча б він і по-російськи погано говорив. Це для мене аксіома»³ (наратор, однак, її спростовує).

Однак дана «аксіома» виявляється сумнівною в контексті застережень наратора, який вказує, що Євгена Павловича «видавав» його тон: говорив він

³ Достоевский Ф. М. Полное собр. соч.: в 30-ти т. Достоевский Ф. М. – Л. : Наука, 1972–1990. – Т.8. –С. 276.

«неначе з незвичайним захопленням і жаром і в той же час мало не сміючись, можливо, над своїми ж власними словами». У тексті конструюється складне співвідношення між словами персонажа і коригуючим коментарем наратора, внаслідок чого й авторську позицію слід оцінювати як неоднозначну, орієнтовану на «залучення читача», що вимагає від нього власної думки.

Принципово важливим для Ф. Достоевського є те, що у більшості з них основний оповідний «голос» не наділений усезнанням і прерогативою остаточного оцінювання. Більше того, оповідач-хронікер часто акцентує у художніх текстах недостовірність, невпевненість, сумнів та інші варіанти модальності «невсезнання» такими словесними формулами: «здається», «говорять», «не можу стверджувати напевно», «достеменно невідомо» тощо. Текст може будуватися на різних наративних стратегіях. Так, хронікер у «Бісах» виявляється здатним одночасно повідомляти про перебіг фабульних подій і детально відтворювати внутрішні монологи Петра Верховенського, коли той провокує Кирилова до самогубства і потім очікує пострілу з сусідньої кімнати.

Еволюція стилю епіка зумовила ускладнення наративних структур тексту і форм вираження його позиції, зокрема й стосовно іноземців та «російських іноземців», що виявляється у певній деідеологізації змісту та у вищій мірі естетичного опосередкування. Найважливішою формою такого опосередкування є наративна організація тексту, зокрема, його складна фокалізаційна природа, коли на передше місце виходить перцептивний план сприйняття (погляд персонажа стає призмою зображення).

У **висновках** узагальнено та систематизовано основні положення й результати дослідження:

Художня система творчості Ф. Достоевського, зокрема її персоносфера, при зображенні іноземців заснована на послідовному співвіднесенні «росіянин – іноземець»; розкривається у контексті «грунтівницьких» ідей («російської ідеї») письменника; детермінована його «антропологічним екзистенціалізмом», який імпліцитно включає в себе низку архаїко-міфологічних опозицій (в першу чергу, «свій – чужий») та специфічним розумінням категорій «натура» і «живе життя». Літературній імагології митця притаманне розмежування власне естетичного (переважно художнього, поетико-стильового) та публіцистичного (позалітературного, навіть «побутового») векторів зображення та інтерпретації Ф. Достоевським як представників окремих націй, так і національних стереотипів.

Естетичний поетологічний підхід до дослідженої проблеми спонукає і дає можливість «розвести» ставлення Ф. Достоевського-людини до іноземців (незрідка різко негативне) і Достоевського-митця, автора творів, у яких «все неостаточно», акцентовано на «ідеальному», бажаному, а не вже існуючому в емпіричній дійсності. Візія Ф. Достоевського значення «грунту» для перетворення російського суспільства сер. і др. пол. XIX ст. мала перспективно-програмний характер. Як показує аналіз художніх творів письменника 1860–1870-х рр., при всьому теоретично позитивному сенсі

«ґрунтівництва» воно верифіковане образним ладом прози і публіцистики письменника недостатньо, що виявляється, зокрема, у незначній кількості серед «російських» персонажів таких, хто своїм життям і вчинками відповідали б ідеалам «ґрунтівництва». Ті ж, кого прижиттєва критика письменника або сучасні дослідники оголошували такими (Антоніда Тарасевичева із «Гравця», Разумихін із «Злочину і карі», князь Мишкін з «Ідіота», Макар Долгорукий із «Підлітка», старець Зосима з «Братів Карамазових» та ін.) або окремими вчинками порушили ці ідеали, або їхні проповіді виглядають умоглядними і поверховими. Скажімо, «ґрунтівницькі» ідеї персонажів виглядають непереконливим чужорідним елементом у промовах або в «Бесідах і повчаннях» старця Зосими, у розрізненні злочинця російського і західного. Аналітичне заглиблення в особливості малювання стосунків росіян із іноземцями дозволило дійти висновку: у романах Ф. Достоевського вони виступають своєрідним випробуванням персонажів на здатність до становлення, руху до ідеалу «вселюдини». Такі стосунки виявляються важливим засобом коригування категоричних однозначних думок про іноземців, належних персонажам і нараторам художніх творів, а, також і оцінок публіцистики, листування і приватних висловлювань Ф. Достоевського.

Образи реальних іноземців співвідносяться з російськими персонажами й у контексті ідеалу «вселюдськості», до якої останні «не дотягують». У романі «Гравець», де введено особливо багато постатей іноземців (переважно в негативному світлі), росіяни нітрохи не кращі за іноземців, навіть «справжня росіянка» Антоніда Тарасевичева. Водночас показово, що англієць Астлей у сцені прощання з Олексієм Івановичем характеризує росіян з позиції «ґрунтівництва» як людей здібних і непоганих, потрібних Вітчизні, але схильних до крайнощів, не призвичасних до повсякденної праці і самоповаги.

Конфлікти між росіянами та іноземцями белетрист вирішував в основному в аспекті можливостей часто прихованих, занурених у художню глибину тексту, гіпотетичних, але можливих в аспекті «ґрунтівництва» (у такому вимірі постає конфлікт німця Шульца і росіянина Баклушина у «Нотатках із Мертвого дому», паралель між вказаним вище німецьким персонажем та росіянином Лужиним, «Злочин і кара»).

Конфліктні ситуації між іноземцями і росіянами, які багато в чому верифікують їхні стосунки, Ф. Достоевський спроектував на наступні шляхи їх вирішення: а) подолання суперечностей на міжособистісно-психологічному рівні (у сварках або зіткненнях російські персонажі так чи інакше виявляють внутрішню готовність до прийняття позиції «опонента» поряд із своєю); б) подолання побутової неприхильності до чужого (суперечності між поляками і росіянами знімаються відстороненням від повсякденних умов життя, зануренням у театральну-карнавальну атмосферу «Нотаток із Мертвого дому»); в) встановлення оповідачем (або персонажем) рівнозначних критеріїв для оцінки росіянина та іноземця (оповідач у «Злочині і карі», оцінюючи єврея з погляду його іудейського ідеалу, наче ставить у рівні умови російський та

єврейський месіанізм; персонаж із «Гравця» осуд французів і німців підпорядковує визнанню недосконалості росіян).

Посутня кореляція «російських» і «неросійських» персонажів (генерал Загорянський – барон Вурмергельм у «Підлітку»; Шульц – Лужин у «Нотатках...» й «Злочині і карі», Лямшин – Виргінський у «Бісах» та ін.) уможливила висновок: протиставлення росіян та іноземців не можна оцінювати як принцип художньої системи Ф. Достоевського-«грунтівника», поскільки національний «грунт» у конфліктних ситуаціях між ними має не абсолютне, а відносне значення. Зате абсолютною у Ф. Достоевського є «антропологічна» основа конфліктів, екстрапольованих у внутрішній світ головних героїв романної прози митця.

Важливу роль у знятті суперечностей на національно-конфесійному ґрунті відіграють художні деталі: так, католицький хрест старця Зосими у «Братах Карамазових» вказує на його терпимість до інших християнських конфесій. А деталі зовнішності єврея, якого Свидригайлов зустрів перед суїцидом, у наративній перспективі «російського» персонажа акцентують імпліцитну думку про співмірність російського і єврейського месіанізму.

Сутнісним критерієм співвідношення «російського» й «інонаціонального» постає феномен «дитячої» свідомості. Діти у Ф. Достоевського завжди позанаціональні, а серед його «ідеальних» дітей є «полінаціональні» – наприклад, Єлена-Неллі у «Принажених і ображених», матір якої – дочка англійця Єремії Сміта), а батько – росіянин князь Валковський. Князь Мишкін теж «дитина» і навіть не так росіянин, як «громадянин світу». Через воскресіння «дитячого» первня у людині нівелюється і національна антитетичність. Так, у «Нотатках...» опозиційність росіян і поляків, позначена в цілому дуже виразно, естетично знімається під час театральної вистави, коли «всі без винятку» ставали дітьми.

Аналіз особливостей слововживання при зображенні іноземців і «відступників» у Ф. Достоевського показав: ці особливості принципово не відрізняються від загальних принципів роботи письменника зі словом. Для адекватної інтерпретації цієї сфери поезики митця провідне значення має методологічна засада М. Бахтіна, розроблена у дослідженні діалогічної природи творчості Ф. Достоевського, головною ознакою якого є відсутність «остаточного, раз і назавжди визначеного слова».

Діалогічне віднесення різних значень слова до різних персонажів дає можливість створювати образи, які не зводяться до чітко сформульованого семантичного кола, але представляють собою своєрідну модель смислопородження, – ту, котра виводить автора на амбівалентне трактування явища.

Знаменною особливістю авторського письма, через яку проявляється автентичне ставлення до іноземців, є таке поймавання персонажів, коли кожне ім'я у результаті збагачення національним і літературно-алюзивним компонентом набувало узагальнювально-сміслового значення, як, наприклад, Єлена-Неллі, інші змішані імена чи по-батькові в «Принажених і ображених», барон Вурмергельм у «Підлітку», Андрій фон Лембеке в «Бісах», Смердяков

(як «російський іноземець») у «Братах Карамазових». Смилова насиченість імен часто посилюється за рахунок інтертекстуальних паралелей, як у випадку з частим вживанням таких прецедентних імен світової культури та історії, як Шиллер або Наполеон.

Найважливіший характерокреаційний засіб іноземців Ф. Достоевського – іронія щодо «російських іноземців». Вона виявляється в описах зовнішності персонажів, відтворенні особливостей їхнього мовлення. У цьому плані цікаве зображення чорта, який представляється Івану Карамазову, будучи, по суті, його двійником: змішані російські та іноземні риси, іронічно обіграні його конотаційні зв'язки з європейською культурою підкреслюють «західне походження». Характерний при зображенні іноземців наративний ракурс розповіді. Сприйняття іноземця значною мірою залежить від місця і ролі в повістувальній структурі твору наратора або персонажа-обсерватора. При цьому наголошується недостовірність, «ненадійність» мовця, який художньо опосередковує ідейні концепти твору.

Таким чином, поетологічний аналіз зображення інонаціональної сфери у творчості Ф. Достоевського дає змогу виявити складність і неоднозначність його позиції як митця, на відміну від категоричності, перебільшення й упередженості у «прямих» висловлюваннях письменника щодо іноземців.

Основні положення дисертації викладено у таких публікаціях:

1. Мельничук І. Н. «Иностранцы» в романе «Игрок» / І. Н. Мельничук, К. А. Титянин // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія: Філологічні науки. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2008. – Вип. 16. – С. 177–185.

2. Мельничук І. Н. Особенности подхода Ф. М. Достоевского к проблеме «Россия – Запад» / І. Н. Мельничук // Питання літературознавства. Серія: Філологічні науки: зб. наук. праць. – Чернівці, 2010. – Вип. 79. – С. 31–37.

3. Мельничук І. Н. Основные особенности проявления религиозной проблематики у Ф. М. Достоевского / І. Н. Мельничук // Питання літературознавства. Серія: Філологічні науки: зб. наук. праць. – Чернівці, 2011. – Вип. 84. – С. 18–22.

4. Мельничук І. Н. «Немецкие типы» в интерпретации Ф. М. Достоевского / І. Н. Мельничук // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія: Філологічні науки. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2011. – Вип. 28. – С. 291–294.

5. Мельничук І. Н. Нарратологические точки зрения на фигуру иностранца в романах Ф. М. Достоевского / І. Н. Мельничук, К. А. Титянин // Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Філологія: зб. наук. праць. – Маріуполь, 2013. – Вип. 8. – С. 121–127.

6. Мельничук І. Н. Феномен «русского иностранца» в творчестве Ф. М. Достоевского / І. Н. Мельничук // Вестник Череповецкого

государственного университета. Серия: Филологические науки. – Череповец, 2013. – Т. 2. – № 2. – С. 73–76.

Додаткові публікації:

1. Мельничук И. Н. Типы «гордецов» в творчестве Ф. М. Достоевского 60-х годов / И. Н. Мельничук // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія: Філологічні науки: зб. наук. праць за результатами звітної наукової конференції викладачів, докторантів, аспірантів. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2008. – Т. 3. – С. 21–22.

2. Мельничук И. Н. О подходах к оценке «антисемитизма» Ф. М. Достоевского / И. Н. Мельничук // Литература в диалоге культур - 7: материалы международно-научной конференции. – Ростов-на-Дону, 2009. – С. 121–123.

3. Мельничук И. Н. Особенности трактовки «женского вопроса» Ф. М. Достоевским в «Дневнике писателя» / И. Н. Мельничук // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія: Філологічні науки: зб. наук. праць за результатами звітної наукової конференції викладачів, докторантів, аспірантів. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. – Т.3. – С. 22–23.

4. Мельничук И. Н. Особенности трактовки «еврейского вопроса» Ф. М. Достоевским в «Дневнике писателя» / И. Н. Мельничук // Знаменские чтения: Филология в пространстве культур: материалы Второй Всероссийской с международным участием научно-практической конференции. – Тобольск, 2009. – С. 35–36.

5. Мельничук И. Н. О неабсолютном характере культурологической оппозиции «свой – чужой» / И. Н. Мельничук // Зб. наук. робіт молодих учених Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. – Кам'янець-Подільський, 2010. – Вип.2. – С. 77.

6. Мельничук И. Н. Личностный и соборный аспекты проблемы «Россия – Запад» у Ф. М. Достоевского / И. Н. Мельничук // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія: Філологічні науки: зб. наук. праць за результатами звітної наукової конференції викладачів, докторантів, аспірантів. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2010. – Т.3. – С. 84–85.

7. Мельничук И. Н. Мифологический, архетипический уровни оппозиции «свои – чужие», неабсолютный характер этой оппозиции / И. Н. Мельничук // Проблемы и перспективы филологического образования в школе и вузе: материалы Второй Всероссийской научно-практической конференции. – Орск, 2011. – С. 109–113.

8. Мельничук И. Н. Русские и поляки в произведениях Ф. М. Достоевского: снятие оппозиции между ними эстетическими средствами /

И. Н. Мельничук, К. А. Титянин // Sharing the results of research towards closer global convergence of scientists. – Montreal, 2014. – S. 60–65.

АНОТАЦІЇ

Мельничук І. М. Образи іноземців у творчості Ф. М. Достоєвського в контексті його «грунтівницьких» ідей. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.01.02 – російська література. – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки України. – Київ, 2016.

У дисертації виявлено художню своєрідність та ідейно-функціональний статус образів іноземців у творчості Ф. Достоєвського в контексті його «грунтівницьких» ідей та у співвіднесенні з персонажами, які втілюють виразний російський національний первінь, а також із тими, що становлять феномен «російського іноземця». Співвіднесено архаїчний і міфологічний рівні опозиції «свої – чужі» з опозицією «росіяни – іноземці» у Ф. Достоєвського, виходячи із загальної антропологічної установки письменника і його опори на «натуру» людини. Простежено спільне та відмінне в образах іноземців, що представляють різні національні менталітети. Визначено характер і можливі шляхи вирішення конфліктів між російськими й іноземними персонажами у творах Ф. Достоєвського та виявлені критерії «вселюдськості» в інтерпретації автора. Охарактеризовано поетико-стильові й структурно-нарративні особливості зображення іноземців у художніх і публіцистичних творах письменника. Зроблено висновок про складність і неоднозначність позиції Ф. Достоєвського-митця стосовно іноземців на відміну від категоричності й упередженості вираження його поглядів у публіцистиці та приватних висловлюваннях.

Ключові слова: опозиція «свій – чужий», національне – інонаціональне, «російський іноземець», поетика, нарратив, авторська позиція.

Мельничук И. Н. Образы иностранцев в творчестве Ф. М. Достоевского в контексте его «почвеннических» идей. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.01.02 – русская литература. – Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова Министерства образования и науки Украины. – Киев, 2016.

Предпринятое в данной диссертации исследование особенностей изображения иностранцев в творчестве Ф. Достоевского основано на последовательном проведении соотношения «русский – иностранец» в творческой системе писателя. Это соотношение рассмотрено в контексте его «почвеннических» идей с учетом «антропологического экзистенциализма» Ф. Достоевского, имплицитно включающего в себя ряд архаико-

мифологических оппозиций. Основной методологической установкой в работе является разграничение собственно эстетического (художественного, поэтико-стилевого) и публицистического (шире – внелитературного, и даже «бытового») векторов изображения и интерпретации Ф. Достоевским как представителей отдельных наций, так и национальных стереотипов.

Сделанный в работе акцент на рассмотрение отношений русских с иностранцами дает возможность сделать вывод о том, что эти отношения выступают в произведениях Ф. Достоевского своеобразным испытанием самых разных персонажей на способность к становлению, движению к идеалу «всечеловека». В изображении «реальных» иностранцев – немцев, французов, поляков, евреев, англичан – выявлен широкий аксиологически-смысловой диапазон: от явно предвзятых негативных характеристик до признания положительных свойств отдельных иностранцев и акцентирования свидетельств продуктивного «сотрудничества» русских и иностранцев.

Анализ конфликтов между русскими и иностранцами в произведениях Ф. Достоевского показывает, что они разрешаются в основном в аспекте возможностей (скрытых, увиденных в художественную глубину текста, нередко гипотетических, но возможных именно в свете «почвеннического идеала» автора, предполагающего духовную эволюцию личности от национального к всечеловеческому). В конфликтных ситуациях между иностранцами и русскими, которые во многом верифицируют их отношения, Ф. Достоевским намечены такие пути их разрешения: а) преодоление противоречий на личностно-психологическом уровне; б) эстетическое отношение от привычной бытовой неприязни к чужому; в) установление повествователем (или персонажем) равных критериев для оценки русских и иностранцев.

Как сущностный критерий соотношения «русского» и «инонационального» в работе рассмотрен феномен «детского» сознания. Дети у Ф. Достоевского, а также «взрослые» персонажи с ярко выраженным детским началом отличаются психологической «вненациональностью» или генетичной «полинациональностью». Через воскрешение «детского» начала в человеке нивелируется и национальная противопоставленность.

Анализ особенностей словоупотребления, связанных с изображением иностранцев и «русских иноземцев» у Ф. Достоевского, подтверждает утвердившуюся в достоевковедении идею о диалогичности и «неокончателности» авторского слова. Диалогическое соотношение разных значений слова применительно к разным персонажам приводит к созданию образов, не сводимых к четко сформулированному семантическому кругу, но представляющих собой своеобразную модель смыслопорождения, сплошь и рядом выводящую автора на многозначно-амбивалентную трактовку изображаемого явления. Эта общая тенденция нарушается тогда, когда Ф. Достоевский, создавая «негативные» образы иностранцев и «русских скитальцев», обращается к таким формам комического обобщения, как ирония, использование иноязычных вкраплений в их речь, уменьшительно-ласкательных слов, всевозможных частиц, написание некоторых слов

латиницей, закавычивание отдельных выражений, насыщение их речи своеобразными идеологемами, приобретающими мифологическое значение.

Специфическим в связи с изображением иностранцев является и нарративный ракурс повествования. Восприятие иностранца в значительной степени зависит от места и роли в повествовательной структуре нарратора либо персонажа, чьими глазами увидена такая фигура.

Итоговым в диссертации является вывод о том, что поэтико-стилевые особенности изображения инонациональной сферы в творчестве Ф. Достоевского обнаруживают сложность и неоднозначность его позиции как художника, в отличие от категоричности и предвзятости выражения взглядов писателя в публицистике и частных высказываниях.

Ключевые слова: оппозиция «свой – чужой», национальное – инонациональное, «русский иностранец», поэтика, нарратив, авторская позиция.

Melnychuk I. M. The characters of foreigners in the works of F. M. Dostoevsky in the context of his «hruntivnytsky» ideas. – Manuscript.

The thesis for the degree of Candidate of Philological Studies, specialty 10.01.01 – Russian Literature. National Pedagogical University named after M. P. Dragomanov, Ministry of Education and Science, Kyiv, 2016.

The artistic diversity and foreigners characters' ideological and functional status in the works of Dostoevsky according to the context of his «hruntivnytski» ideas and in the correlation with characters who embodies the expressive Russian national firstling, as well as those that make up the phenomenon of «Russian foreigner» are enucleated in the thesis.

The archaic and mythological level of opposition «insiders – outsiders» and opposition «Russian – foreigners» in Dostoevsky, based on the writer's total anthropological attitude and his reliance on the «nature» of individual, are interrelated. The general and distinguishable in the foreigners' characters who performs different national mentalities are deduced. The principles and possible solutions to the conflicts between Russian and foreign characters in the works of Dostoevsky and recognized and the criteria of «all humanity» as interpreted by the author is identified. Poetic - style and structural - narrative particularities of foreigners' representation in fictional prose and opinion journalism of F. M. Dostoevsky are characterized.

Keywords: opposition «insiders and outsiders», national – non-national, «Russian foreigner», poetics, narrative, author's viewpoint.